

Prawo do pokojowych zgromadzeń – sytuacja statystyczna państw byłego bloku wschodniego w oparciu o Europejską Konwencję Praw Człowieka

Streszczenie

Upadek systemu PRL spowodował przebudowę istniejącego porządku prawnego z systemu komunistycznego w demokratyczny. Szereg przemian prawnych w państwach byłego bloku wschodniego (dotyczący pokojowego zrzeszania się) zatarł swoje znaczenie niemniej jednak są obszary i dziedziny, które należałoby w zdecydowany sposób poprawić.

Badając pod uwagę wyroki ETPCz z okresu 2012 – 2016 roku prócz państw byłego bloku wschodniego należy stwierdzić, iż większość wyroków kierowanych jest przeciwko Federacji Rosyjskiej i Turcji.

Należy podkreślić, iż życie publiczne jest pojęciem odnoszącym się wprost do godności, która jest fundamentalnym elementem każdego człowieka, a władza publiczna winna robić wszystko, aby była szanowana, tak więc władza publiczna winna umożliwiać obywatelowi możliwość pokojowego zrzeszania się oraz gwarantować nie naruszanie tych praw.

Słowa kluczowe

wolność zgromadzeń, uprawnienia policji, bezpieczeństwo zgromadzeń, pokojowe zgromadzenia, porządek publiczny zgromadzeń, bezpieczeństwo imprez publicznych, bezpieczeństwo uczestników zgromadzeń, prawo zgromadzeń publicznych, wolność, zgromadzenia, ograniczenia konstytucyjnych praw i wolności, wyroki ETPCz

Abstract

The collapse of the PRL resulted in the reconstruction of the existing legal order from a communist system into a democratic one. A number of transformations of former East Block countries have evolved but there are areas and fields that should be definitely changed.

While examining the judgments of the ECtHR from 2012 to 2016, one should have the impression that, apart from the former Eastern Block countries, most of the sentences are against the Russian Federation and Turkey.

It should be emphasized that public life is a direct concept of dignity, which is a fundamental element of every human being, and that public authority should do everything to be respected, so public authority should allow the citizen the opportunity of peaceful assembly and to guarantee that the rights are not violated.

Keywords

freedom of assembly, powers of the police, security of assemblies, peaceful assemblies, public order of assemblies, security of public events, security of participants of assemblies, the right of public gatherings, freedom, assembly, limiting constitutional rights and freedoms, the judgments of the ECtHR

1. Wprowadzenie

Temat niniejszego artykułu jest inspirowany zmianami, jakie dokonały się pod względem definicji „pokojoych zgromadzeń” w Polsce oraz w państwach byłego bloku wschodniego. W celu rozpoznania, przedstawiania sytuacji prawnej państw byłego bloku wschodniego, warto podkreślić, iż nie sposób nie zauważyć pozytywne zmiany w państwie polskim, które wprowadził w 1918 roku Tymczasowy Rząd Ludowy Republiki Polskiej, a dokładnie rzecz ujmując Manifest, który dezaktywował jurysdykcję zaborców i wprowadził przepisy wprowadzające możliwość zgromadzeń: „**Z dniem dzisiejszym ogłaszamy w Polsce całkowite, polityczne i obywatelskie równouprawnienie wszystkich obywateli bez różnicy pochodzenia, wiary i narodowości, wolność sumienia, druku, słowa, zgromadzeń, pochodów, zrzeszeń, związków zawodowych i strajków**”¹. Przedmiotowy akt prawny przedstawiony został jako pierwszy, celem zaakcentowania przemian, o których mówi Monika Malmon, opisując arystoteleskie poszukiwania idealnego ustroju państwowego, gdzie obywatel pochodzący z „rodziny obywatelskiej”² posiadał prawo czynne, bierne, prawo wybieralności czy też prawo do zgromadzeń ludowych³. Celowo na wstępie odniosłem się do aktów będących swoistą prehistorią prawną z uwagi na fakt, podchodzenia do możliwości gromadzenia się, zrzeszania, ponieważ obecnie charakter tego prawa jest nowelizowany.

Państwa byłego bloku wschodniego pomimo swojej różnorodności politycznej i swoistych przemian jurysdykcyjnych wprowadziły w swoim planie prawnym pojęcia pokojowych zgromadzeń. Pomijając aspekt, iż system zgromadzeń jest jednym z najważniejszych standardów państwa prawa, państw demokratycznych⁴ oraz to, iż jesteśmy blisko 30-tej rocznicy upadku PRL-u, wartym uwagi jest fakt, jak bardzo lekceważy się to, co odzyskano, a wcześniej zabrano nam siłą (mowa tutaj o wydarzeniach z czasów II wojny światowej, rozbiorach, okupacji). Krótkowzrocność polityczna obecnych czasów, w zakresie dawania jednym pierwszeństwa w organizowaniu zgromadzeń (np. marszu,) a innym zakazywaniu takie marszu, powoduje zawłaszczenie przez polityków w czasie pokoju praw które gwarantuje art. 57 Konstytucji RP.

Odnosząc się do prawa pokojowych zgromadzeń warto podkreślić, iż są to prawa człowieka, które działają wertykalnie⁵, tj. w stosunkach państwo – jednostka ludzka. Na

¹ Zob. Manifest Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej z dnia 7 listopada 1918 r., http://teatrnn.pl/leksykon/node/3289/tymczasowy_rz%C4%85d_ludowy_republiki_polskiej [dostęp: 05.06.2017].

² Definicja dotyczy antenatów, którzy w formalny sposób mieli możliwość zarządzania państwem.

³ Zob. M. Malmon, *Arystoteles a poszukiwania idealnego ustroju państwowego*, „Kultura i Wartości” 2013, nr 2, s. 12.

⁴ Zob. S. Kwiecień, *Wolność zgromadzeń w świetle ustawodawstwa I RP*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2003, t. XXIII, nr 1, s. 69.

⁵ Zob. J. Hołda, Z. Hołda, D. Ostrowska, J.A. Rybczyńska, *Prawa człowieka – zarys wykładu*, Warszawa 2011, s. 11.

tym zresztą polega ich wyjątkowe znaczenie. Czasami mówi się jednak także o horyzontalnym działaniu praw człowieka⁶. Niemniej jednak dotyczy ono innego zagadnienia, tj. stosunków między jednostką a jednostką lub innym podmiotem, który nie jest elementem aparatu państwa⁷.

Jak zauważa Artur Ławniczak, życie publiczne przejawia się w potrzebie skupiania się ludzi w miejscach ogólnodostępnych, a władza to akceptuje z uwagi na możliwość obserwowania nastroju ludzi i wpływania na nie⁸. To właśnie te cechy, jak podkreśla Bogusław Banaszak, w oparciu o art. 57 Konstytucji RP stanowią w sposób oczywisty powiązane z ustrojem demokratycznym⁹ prawne możliwości udziału w rządzeniu państwem.

Należy podkreślić, iż życie publiczne jest pojęciem odnoszącym się wprost do godności, która jest podstawową cechą każdego człowieka, a władza publiczna winna robić wszystko, aby była szanowana¹⁰, tak więc władza publiczna winna zapewniać obywatelowi możliwość pokojowego zrzeszania się oraz gwarantować nienaruszalność tych praw.

2. Blok wschodni po 1989 roku

Upadek systemu PRL spowodował przebudowę istniejącego porządku prawnego z systemu komunistycznego w demokratyczny. Warto podkreślić, iż Polska swoimi zasobami historycznymi lat wcześniejszych posiadała m. in. w okresie szlacheckim systemy obce odnoszące się do prawa zgromadzeń¹¹. Nauczeni tymi i następnymi doświadczeniami w bardzo płynny sposób uregulowaliśmy kwestie zgromadzeń pokojowych. Interesująco wygląda to w aspekcie krajów byłego bloku wschodniego.

Państwa byłego bloku wschodniego, w których stwierdzono najczęstsze naruszenia art. 11 EKPCz, to:

- Ukraina,
- Rumuna,
- Mołdawia,
- Węgry.

Na tle naruszeń art. 11 EKPCz liderem bloku wschodniego jest Ukraina, która na podstawie wyroków ETPCz, potocznie rzecz ujmując, zajmuje miejsce na pudle.

⁶ Zob. B. Skwara, *Horyzontalny skutek praw i wolności jednostki w systemie Konstytucji RP*, [w:] T. Gardocka i J. Sobczak (red.), *Dylematy praw człowieka*, Toruń 2008, s. 375 i n.

⁷ Zob. J. Hołda, Z. Hołda, D. Ostrowska, J.A. Rybczyńska, *op. cit.*, s. 11.

⁸ Zob. A. Ławniczak, *Wolność zgromadzeń*, [w:] M. Jabłoński (red.), *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, Wrocław 2014, s. 401.

⁹ Zob. B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 343.

¹⁰ Zob. S. Foster, *The Negligence of Prison Authorities and the Protection of Prisoner's Rights*, „Liverpool Law Review” 2005, Vol. 26 (1), s. 75.

¹¹ Zob. szerzej: P. Czarny, B. Naleziński, *Wolność zgromadzeń*, Warszawa 1998, s. 30-34.

Standardy panujące w obszarze prawa do pokojowych zgromadzeń na Ukrainie wymagają realnej przemiany z uwagi na ustawowe rozbieżności chociażby z art. 44 konstytucji i ich dopasowania do standardów europejskich¹². Obecnie w jurysdykcji Ukrainy nie ma wprost zapisów odnoszących się do realizacji i ochrony prawa w tym zakresie, tzn. nie występują precyzyjne przepisy odnoszące się do osób przeprowadzających manifestacje. Niemniej jednak należy zaznaczyć, iż pewne standardy zagwarantowane są m.in. poprzez PDPD¹³ oraz EKPCz¹⁴.

Analizując jednak na wyroki wydane w ostatnich latach przez ETPCz w zakresie art. 11, który dotyczy Wolności zgromadzeń i stowarzyszania się, to w przeciągu ostatnich 5 lat wygląda to następująco:

Tabela 1. Ilość wydanych wyroków wobec Ukrainy (2012-2016)

	Rok 2012	Rok 2013	Rok 2014	Rok 2015	Rok 2016
Ilość wyroków z Art. 11	0 z 19	2 z 10	1 z 14	1 z 14	0 z 17

Źródło: opracowanie własne na danych <http://echr.coe.int> [dostęp: 04.07.2017].

Ukraina – w okresie od 2012 roku do 2016 roku skala naruszeń EKPCz w zakresie art. 11 Konwencji jest marginalna. Warto podkreślić, iż liczba przedmiotowych naruszeń i ich skala są niskie w porównaniu chociażby do wydanych orzeczeń chociażby z innych art. 5 czy art. 6 Konwencji¹⁵.

Warto wspomnieć, iż wyroki z zakresu art. 11 Konwencji co prawda w okresie 5 lat nie występują co rok, tj. w latach 2012 i 2016, to jednak ciągłość naruszeń w latach 2013-2015 nasuwa wrażenie, iż przedmiotowe naruszenia są pewną normą.

Wyszczególnienie przypadku ukraińskiego ma znaczenie symboliczne, ponieważ, jak zauważa Serhiy Ishchuk, brak ustawowej regulacji wolności pokojowych zgromadzeń stanowi przeszkodę w należytej realizacji uprawnień obywatelskich przewidzianych w art. 39 Konstytucji Ukrainy¹⁶.

¹² Patrz szerzej: wyrok ETPCz z dnia 11 kwietnia 2013 r. w sprawie *Vyerentsov przeciwko Ukrainie*, skarga nr 20372/11. i analogiczny wyrok ETPCz z dnia 14 listopada 2013 r. w sprawie *Shmushkovich przeciwko Ukrainie*, skarga nr 3276/10.

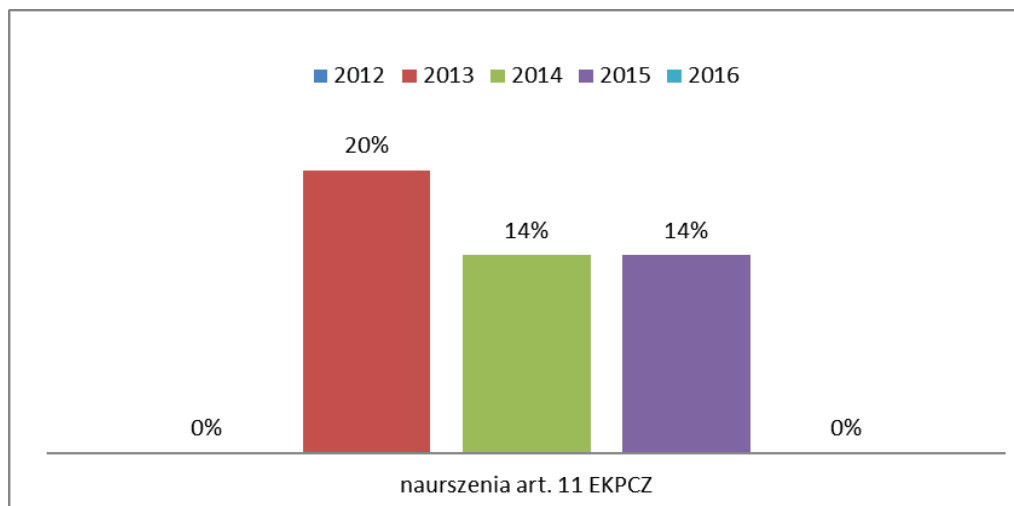
¹³ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, przyjęta i proklamowana rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ, 217 A (III), w dniu 10 grudnia 1948 roku.

¹⁴ Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 roku.

¹⁵ Por. dane statystyczne za okres 2012-2016, <http://echr.coe.int> [dostęp: 04.07.2017].

¹⁶ Szerzej patrz: S. Ishchuk, *Standardy międzynarodowe w zakresie realizacji ochrony wolności pokojowych zgromadzeń na Ukrainie*, „Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania” 2014, t. 5, s. 101.

Wykres 1. Procentowy wykaz naruszeń art. 11 EKPCz przez Ukrainę

Źródło: opracowanie własne na danych <http://echr.coe.int> [dostęp: 04.07.2017].

W przedmiotowych zestawieniach poza państwami z bloku wschodniego widoczne są inne kraje, m.in. Turcja czy Federacja Rosyjska.

Badając przedmiotową problematykę warto zauważyć, iż naruszenia prawa do pokojowych zgromadzeń w oparciu o inne państwa bloku wschodnie wypadają zdecydowanie lepiej (mowa tu chociażby Rosja).

Dla zobrazowania naruszeń art. 11 przyjąłem metodę prawno-porównawczą, umożliwiającą uwzględnienie analizy konstytucyjnych systemów ochrony praw i wolności jednostki w poszczególnych przypadkach naruszeń prawa do zgromadzeń. Przedmiotową analizę wykorzystano zgodnie z modelem i problematyką skarg zgłaszanych przez poszczególnych obywateli Unii Europejskiej do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.

Na podstawie zebranych materiałów pragnę zaznaczyć, iż w okresie od 2012 roku do 2016 roku ETPCz wydał 68 orzeczeń (biorąc pod uwagę wszystkie państwa) w skład których weszło (prócz wcześniej wspomnianej Ukrainy) pięć państw bloku wschodniego, tj.:

Tabela 2. Ilość wydanych wyroków wobec państw byłego bloku wschodniego prócz Ukrainy (2012-2016)

	Chorwacja	Litwa	Moldawia	Rumunia	Węgry
Ilość wyroków z art. 11	1	1	3	3	3

Źródło: opracowanie własne na danych <http://echr.coe.int> [dostęp: 04.07.2017].

Za jedno z ciekawszy orzeczeń ETPCz należy uznać w sprawie *Kudrevičius i inni przeciwko Litwie*¹⁷, gdzie trzech rolników za zgodą władz litewskich zorganizowało po-

¹⁷ Zob.: wyrok ETPCz z dnia 26 listopada 2013 r., skarga nr 37553/05.

kojowe zgromadzenie mające na celu wyrażenie krytycznej opinii związanej z podwyżką cen mleka oraz różnych produktów spożywczych. W wyniku protestu doszło do niezamierzonych blokad dróg, które doprowadziły do paraliżu przejazdu pojazdów. Z tego tytułu trzech rolnicy na podstawie art. 283 ust.1 kodeksu karnego zostali skazani na 60 dni więzienia w zawieszeniu na rok.

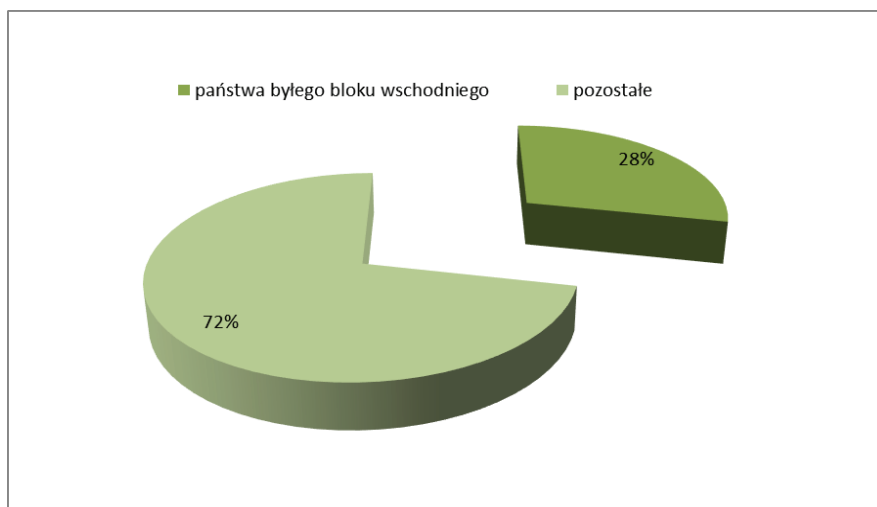
Rolnicy, kierując skargę do ETPCz argumentowali fakt, iż niesłusznie zostali skazani z uwagi na to, iż rząd, wydając zgodę na protest, mógł przewidzieć jego skutki. Oni sami zaprzeczyli, jakoby blokowali drogi, wręcz przeciwnie, przepuszczali pojazdy z towarami.

ETPCz, badając problem, stwierdził: „Trybunał przypominał na początku, że prawo do wolności zgromadzania się jest prawem fundamentalnym w społeczeństwie demokratycznym i podobnie jak wolność wypowiedzi stanowi jedną z jego podstaw. Nie może więc być interpretowane w sposób restrykcyjny. Prawo to jako takie obejmuje zarówno spotkania prywatne, jak i publiczne na głównych ulicach oraz spotkania statyczne i publiczne pochodny”.

Ponadto podkreślił, iż zgodnie z zasadą ogólną: „[...] każda demonstracja w miejscu publicznym nieuchronnie prowadzi do pewnego zakłócenia zwykłego życia, w tym ruchu drogowego. Władze publiczne powinny jednak wykazać pewien stopień tolerancji dla pokojowych zgromadzeń, jeśli wolność zagwarantowana przez art. 11 Konwencji nie ma być pozbawiona wszelkiej treści”.

Biorąc pod uwagę skalę naruszeń art. 11 EKPCz, warto podkreślić, iż procentowy obraz naruszeń wspomnianego artykułu wygląda w następujący sposób:

Wykres 2. Procentowy wykaz naruszeń art. 11 EKPCz w okresie od 2012-2016

Źródło: opracowanie własne na danych <http://echr.coe.int> [dostęp: 04.07.2017].

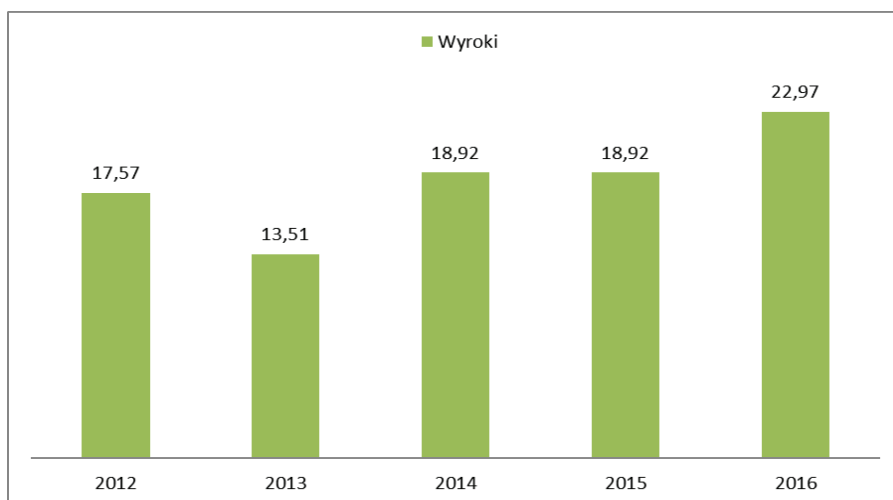
Wart uwagi jest fakt, iż w zestawieniu z ostatnich 5 lat ani razu nie były wydane wyroki przeciwko Polsce.

Interesująco (na tle wszystkich wyroków Trybunału i w odniesieniu do wszystkich państw) wygląda również fakt, że w zakresie naruszeń art. 11 ETPCz:

- w 2012 roku zostały wydane 4 wyroki skierowane przeciwko Turcji – co stanowi 21% wszystkich wyroków;
- w 2013 roku zostały wydane 4 wyroki skierowane przeciwko Turcji – co stanowi 40% wszystkich wyroków;
- w 2014 roku zostały wydane 4 wyroki skierowane przeciwko Francji – co stanowi 28,60% wszystkich wyroków;
- w 2015 roku zostało wydanych 7 wyroków skierowanych przeciwko Turcji – co stanowi 50% wszystkich wyroków;
- w 2016 roku zostało wydanych po 5 wyroków skierowanych przeciwko Azerbejdżanowi, Rosji i Turcji – co stanowi w sumie 99,23% wszystkich wyroków.

Przedmiotowy obraz charakteryzuje poniższy wykres.

Wykres 3. Procentowy wykaz (na tle wszystkich wyroków Trybunału i w odniesieniu do wszystkich państw) naruszeń art. 11 EKPCz w latach 2012-2016.

Źródło: opracowanie własne na danych <http://echr.coe.int> [dostęp: 04.07.2017].

Badając problematykę, zwróciłem uwagę na fakt, iż tendencja naruszania art. 11 EKPCz praktycznie nie uległa zmianie. Ilość naruszeń w okresie od 2012 do 2015 roku zmniejszyła się, niemniej jednak w 2016 roku znowu zanotowano ich wzrost.

Procentowe wyniki naruszeń nie przekraczają w okresie 5 lat 23% oraz nie spadają poniżej 17%.

W celu scharakteryzowania problematyki skarg zgłaszanych do ETPCz należy przyrzeć się ich umocowaniu. Państwa bloku wschodniego (w których występują naruszenia) wprowadziły do swojego systemu prawnego pojęcie zgromadzeń w następujący sposób:

- Węgry uregulowały przepisy dotyczące pokojowych zgromadzeń w art. VIII Konstytucji: „Każdy ma prawo do pokojowych zgromadzeń”¹⁸.
- Litwa uregulowała przepisy dotyczące pokojowych zgromadzeń w art. 36 Konstytucji, który brzmi: „Nie można zabraniać ani utrudniać obywatelom gromadzenia się, bez broni, na pokojowych zgromadzeniach”¹⁹.
- Łotwa uregulowała przepisy dotyczące pokojowych zgromadzeń w art. 103 Konstytucji: „Państwo broni wolności uprzednio zapowiedzianych pokojowych zebrań, pochodów i pikiet”²⁰.
- Rumunia uregulowała przepisy dotyczące pokojowych zgromadzeń w art. 39 Konstytucji: „Wolność zgromadzeń. Wiece, demonstracje, pochody lub jakiegokolwiek inne zgromadzenia są dozwolone i mogą być organizowane; mogą one odbywać się tylko w sposób pokojowy, bez żadnego rodzaju broni”²¹.
- Litwa uregulowała przepisy dotyczące pokojowych zgromadzeń w art. 40 Konstytucji: „Wolność zgromadzeń Wiece, demonstracje, manifestacje, procesje lub jakiegokolwiek inne zgromadzenia są dopuszczalne i mogą być organizowane oraz mogą odbywać się wyłącznie w sposób pokojowy i bez broni”²².
- Ukraina uregulowała przepisy dotyczące pokojowych zgromadzeń w art. 39 Konstytucji: „Obywatele mają prawo do zgromadzeń pokojowych – bez broni, i do zebrań, mityngów, pochodów oraz demonstracji, o przeprowadzeniu których zawiadamia się zawnazu organy władzy wykonawczej lub organy samorządu lokalnego. Ograniczenia w realizacji tego prawa można ustanowić sądownie, zgodnie z prawem i tylko w interesie bezpieczeństwa narodowego i porządku społecznego – w celu zapobieżenia rozruchom lub przestępstwom, w celu ochrony zdrowia ludności albo obrony praw i wolności innych ludzi”.
- Czechy uregulowały przepisy dotyczące pokojowych zgromadzeń w art.19 Konstytucji: „Prawo to może podlegać przewidzianemu w ustawie ograniczeniu w stosunku do zgromadzeń w miejscach publicznych, jeśli zachodzi konieczność podjęcia czynności niezbędnych w demokratycznym społeczeństwie dla ochrony praw

¹⁸ Zob. http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/wegry2011_03.pdf [dostęp: 04.07.2017].

¹⁹ Zob. <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/litwa-a.html> [dostęp: 04.07.2017].

²⁰ Zob. http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/11/Lotwa_pol_010711.pdf [dostęp: 04.07.2017].

²¹ Zob. http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/03/Rumunia_pol_010711.pdf [dostęp: 04.07.2017].

²² Zob. https://bs.sejm.gov.pl/exlibris/aleph/a22_1/apache_media/ELX5FUF47S2AU6Y7HILLH6GB5G5EMY.pdf [dostęp: 04.07.2017].

i wolności innych osób, ochrony porządku publicznego, zdrowia, obyczajności, majątku lub ze względu na bezpieczeństwo państwa. Zgromadzenie nie może być jednak uzależnione od zezwolenia organu administracji publicznej”²³.

- Słowacja – uregulowała przepisy dotyczące pokojowych zgromadzeń w art. 28 „1. Gwarantuje się prawo do pokojowych zgromadzeń. 2. Ustawa określa warunki wykonywania tego prawa w przypadkach gromadzenia się w miejscach publicznych, gdy chodzi o uregulowania niezbędne w demokratycznym społeczeństwie dla ochrony praw i wolności innych, ochrony porządku publicznego, zdrowia i moralności, majątku albo dla bezpieczeństwa państwa. Zgromadzeń nie można uzależnić od zezwolenia organu administracji publicznej”²⁴.

Powyższa analiza przepisów poszczególnych państw byłego bloku wschodniego jest podobna. W ocenie ETPCz (w przypadku Ukrainy) należałoby wprowadzić zmiany w zakresie skonkretyzowania wykazu podmiotów uprawnionych do przeprowadzania manifestacji.

Niemniej jednak ustawodawca w pozostałych państwach dość precyzyjnie sformułował przepisy, tak by nie wynikały z nich precedensy.

W ocenie zebranych materiałów należy podkreślić, iż prawo do pokojowych zgromadzeń jest przestrzegane, choć pojawiają się wyjątki, które potwierdza Europejski Trybunał Praw Człowieka.

3. Zakończenie

Naruszenia prawa do pokojowych zgromadzeń w porównaniu do innych naruszeń Konwencji w odniesieniu do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka występują w stopniu marginalnym.

W skali wszystkich wyroków wydawanych przez ETPCz warto zaznaczyć, iż naruszenia są śladowe. Niemniej jednak marginalizacja problemu byłaby błędem.

Takie państwa jak Polska, Czechy, Bośnia i Hercegowina, Łotwa, Estonia, Finlandia, Słowacja, Słowenia, Serbia, Szwecja w okresie ostatnich pięciu lat nie zostały oskarżone, a w ślad za tym Europejski Trybunał Praw Człowieka nie wydał wyroku skazującego na wypłatę rekompensaty z tytułu naruszenia art. 11 Konwencji.

Reasumując, uregulowania dotyczące prawa do pokojowych zgromadzeń zostały wprowadzone w państwach byłego bloku wschodniego. Warto podkreślić, iż w niektórych przypadkach należałoby wprowadzić pewne standardy, o których mówi ETPCz.

²³ Zob. <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/czechy-b-r2.html> [dostęp: 04.07.2017].

²⁴ Zob. http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/11/Słowacja_pol_010711.pdf [dostęp: 04.07.2017].

Skala naruszeń EKPCz jest niewielka. Większość naruszeń odnotowuje się w Federacji Rosyjskiej i Turcji, gdzie z przyczyn mentalnych poprawa wartości na wzór europejski jest daleka.

Bibliografia

- Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012.
- Czarny P., Naleziński B., *Wolność zgromadzeń*, Warszawa 1998.
- Foster S., *The Negligence of Prison Authorities and the Protection of Prisoner's Rights*, „Liverpool Law Review” 2005, Vol. 26 (1).
- Hołda J., Hołda Z., Ostrowska D., Rybczyńska J.A., *Prawa człowieka – zarys wykładu*, Warszawa 2011.
- Ishchuk S., *Standardy międzynarodowe w zakresie realizacji ochrony wolności pokojowych zgromadzeń na Ukrainie*, „Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania” 2014, t. 5.
- Kwiecień S., *Wolność zgromadzeń w świetle ustawodawstwa*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2003, t. XXIII, nr 1.
- Ławniczak A., *Wolność zgromadzeń*, [w:] M. Jabłoński (red.), *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, Wrocław 2014.
- Malmon M., *Arystoteles a poszukiwanie idealnego ustroju państwowego*, „Kultura i Wartości” 2013, nr 2 (6).
- Skwara B., *Horyzontalny skutek praw i wolności jednostki w systemie Konstytucji RP*, [w:] T. Gardocka, J. Sobczak (red.), *Dylematy praw człowieka*, Toruń 2008.